

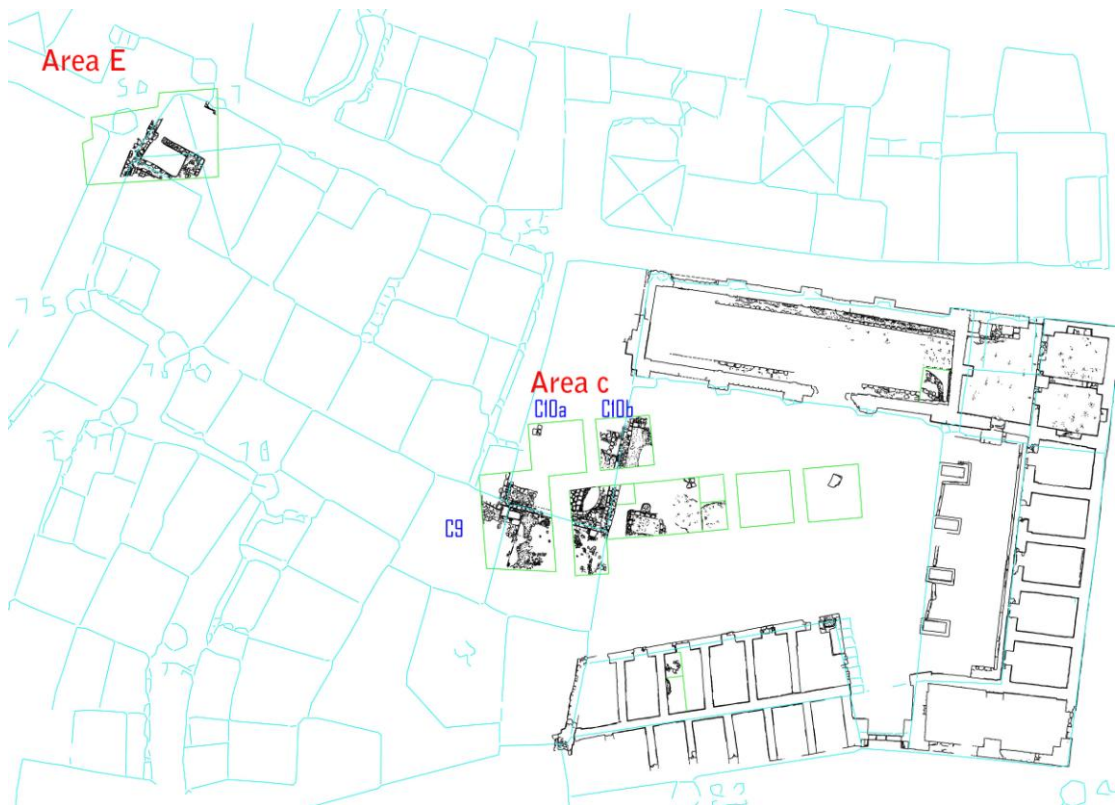
ח'אן אל חילו- לוד

עונת 2012

תאופיק דעאדלה ויובל גדות

עונת החפירות השישית בח'אן אל-חילו נערכה בין התאריכים 19 באפריל ועד ה-14 ביוני. בעונת החפירות השתתפו תלמידי עשרה בתי ספר מהעיר לוד. את החפירה ניהלו תאופיק דעאדלה ויובל גדות בסיוע גדעון סולימאני, אפרת בוצר, יואב צור, רחל בן-עזרא ובוועז גרוס (ניהול שטחים), פבל שרגו (צילום), סלבה פירסקי (מדידות). החפירות מתנהלות בשיתוף עם תכנית קרב.

במהלך חמשת עונות החפירה שבוצעו עד כה מוקד החפירות היה הח'אן על שלביו השונים והתפתחותו לאורך השנים. במהלך העונות הללו נחפרו שטחים בתוך מתחם הח'אן, בחדריו ובעיקר בחצרו. בריבועים אשר נחפרו בחצר נחשפו שלבים הקודמים לח'אן שאפשרו הצצה, מצומצמת למדי, אל תקופות מוקדמות. החל מהעונה הנוכחית ובמהלך השנים הבאות אנו מבקשים לבחון מצד אחד את היחס בין הח'אן לרקמה העירונית אשר סבבה אותו ומצד שני לעמוד על התפתחות המערך העירוני הכללי. אי לכך נפתחו שני שטחים, האחד מחוץ ובצמוד לח'אן (איור מס' 1, שטח C) והשני מרוחק מהח'אן וממוקם מעל לאחת הצמתים שהייתה בעיר העתיקה לפני הריסתה (איור מס' 2, שטח E).

איור מס' 1: שטחי החפירה על גבי תוכנית העיר משנת 1929.

איור מס' 2: סימון שטחים C ו-E על גבי צילום אוויר משנת 1936.

שטח C

שטח זה נוהל על ידי אפרת בוצר ויואב צור.

שטח C, מייצג ברובו הגדול מבנים אשר נצמדו לקיר W-7 הסוגר את חצר הח'אן. בעונת 2012 המשכנו לחפור בריבוע C9, שנחפר כבר בעונת 2011. הריבוע הורחב לכיוון צפון בכדי להבין יותר את הקירות אשר נחשפו בו בעונה הקודמת. בנוסף נפתחו שני ריבועים חדשים, C10a, C10b, אשר מוקמו מצידם הצפוני של ריבועים C8 ו-C9 (איור מס' 1). שטח החפירה בריבועים אלו נמצא ברובו מערבה לקיר הסוגר של הח'אן שנתגלה בעונות הקודמות ולכן נועד גם הוא לחשוף מבנים שנמצאים מחוץ לח'אן. מטרה נוספת לחפירה בריבועים אלו היא לעזור להבין את המתקן העגול (L.325) אשר נתגלה בעונה הקודמת בריבוע C8, ושמשמעותו לא ברורה דיה.

בעונת 2012 נחשף השלב המאוחר ביותר של הריקמה העירונית שלה השתייך הח'אן וסביבתו. שלב זה נחרב בשנות-50 של המאה ה-20 (איורים מס' 1 ו-2). עדות לשוב זה נמצאת בתצ"א של העיר לוד משנת 1936 ובתוכנית העיר משנת 1929. בשטח החפירה נמצאו ארבעה חדרים אשר לא ברור האם שימשו ביחד כמבנה אחד גדול או כמבנים נפרדים. שלושה חדרים, A, C ו-D, בנויים בשורה מקבילה לקיר המערבי של הח'אן ואילו החדר הרביעי, B, נראה כחלק משורת חדרים נוספת הבנויה על ציר דומה של שלושת החדרים ועוברת ממערב להם (איורים מס' 3 ו-4). בתצלום האוויר משנת 1936 נראה שממערב לח'אן עמדה קבוצת מבנים שהורכבה מלפחות שתי שורות מקבילות של מבנים. צילום האוויר מראה את הקומות העליונות של המבנים הללו וקשה להקיש ממנו על הקומה הראשונה, שכל הנראה, חלק ממנה נחשף בחפירה הנוכחית.

להלן מובא תיאור ראשוני של תוצאות החפירה בשטח C. התיאור יהיה על-פי היחידות הארכיטקטוניות שנחשפו.

איור מס' 3: תכנית שטח C.

איור מס' 4: מבט מהאוויר על שטח C.

חדר A:

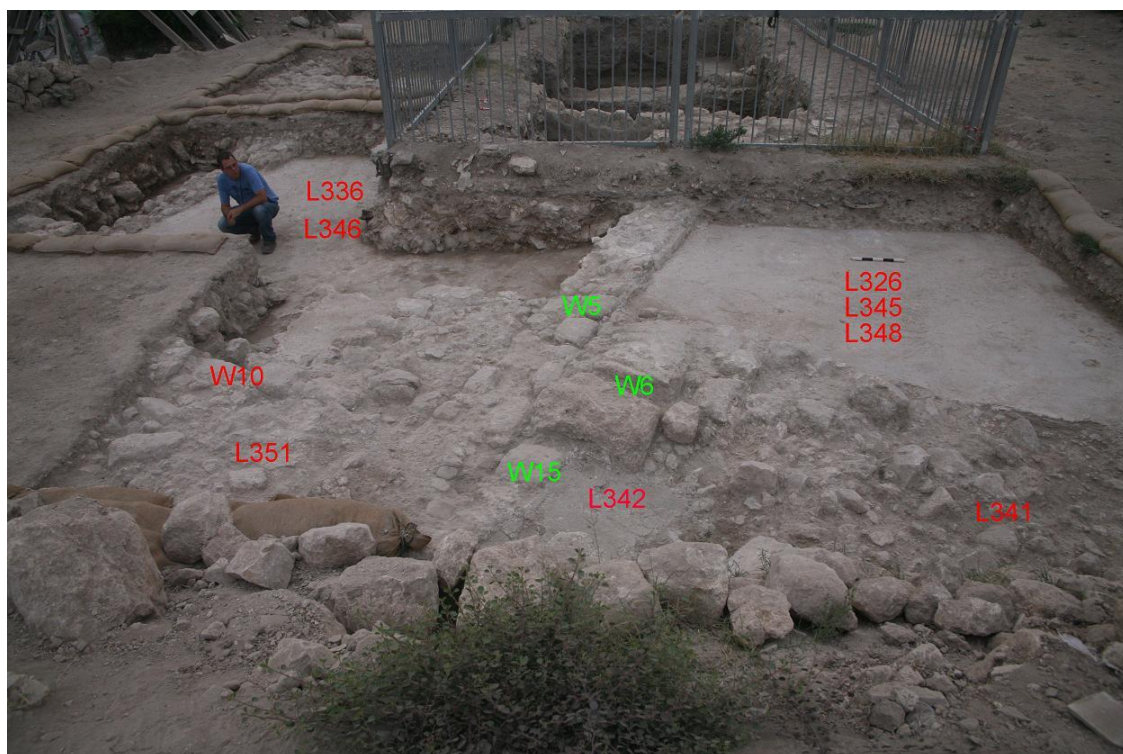
גבולות החדר נחפשו בחלקם במהלך החפירה ואחרים ניתנים לשחזור. קיר W5 תוחם את החדר מכיוון צפון. מכיוון מערב ניתן לראות באופן ברור יסוד של קיר, W6, שאבנו נעקרו ממקומן. קיר זה הפריד בין חדרים A ו-B ממערב לו. מכיוון צפון מערב של החדר, בנקודת המפגש שבין קירות W5 ו-W6 ישנן מספר אבנים גדולות אשר ייתכן והיוו בסיס לאומנה. קיר W5 בנוי לכיוון מערב-מזרח, בחלקו המזרחי הוא יוצר פינה עם קיר W3, הקיר הסוגר את חצר הח'אן. נראה לפיכך שקיר W3 תחם את חדר A מצד מזרח. הקיר הדרומי של החדר לא נחשף בשטח החפירה. קיר W5, המרכזי שבקירות אשר נחשפו, בנוי משתי שורות חיצוניות של אבני שדה מסותתות בגדלים בנונים וביניהם מילוי של אבנים קטנות. הקיר היה מטויח משני צדדיו.

בתוך שטח החדר נחשפו מספר רצפות שהונחו אחת על-גבי השניה. בחלק הצפון-מזרחי של הריבוע נמצאה רצפה (L.326) עוד בעונה הקודמת. הרצפה (גובה 47.453) עשויה מטייח אפור, ובו חלוקי נחל קטנים וצדפות. לאחר פירוק הרצפה (L.326), נמצאה רצפה נוספת (L.345) אשר הונחה על תשתית של סיד ביחד עם אדמה חומה ואבנים קטנות. התשתית יצרה הגבהה לרצפה 345 והיא הייתה קשה לפירוק. בפירוק הרצפה נמצאו מעט חרסים, עצמות, מסמרים ומכסה של קופסת מתכת.

מתחת לרצפה 345 נמצאה רצפה נוספת (L.348) בגובה 47.00. רצפה זו דומה לרצפה אשר הונחה מעליה והיא עשויה מטייח ובה חלוקי נחל וצדפות.

חדר B:

מכיוון מערב לחדר A נמצא כנראה חדר נוסף, חדר B (איור מס' 5). מרבית שטחו של החדר נמצא מחוץ לגבולות החפירה ולכן לא ניתן לעמוד על גבולותיו. ממזרח גובל החדר בקיר W6 ומצפון בקיר W15. קיר זה בנוי בתוואי מזרח-מערב, והוא עשוי משורה אחת של אבני שדה מהוקצעות ופנו הדרומי מטויח. ממערב לקיר W6 נמצאה רצפת טייח אפורה, L.342 (איור מס' 6, גובה 47.399). רצפה 342 לא פורקה בחפירה זו אך מאחר והיא נהרסה בחלקה הדרומי, ניתן לראות כי היא בעלת שלוש שכבות לפחות ובין הרצפות תשתית. הרצפות דומות בבנייתן ואופיין לרצפות 326 ו-348. רצפה 342 נפגעה על ידי מפולת (L.341) מכיוון דרום. המפולת כנראה הרסה את המשך הרצפה והיא לא נחפרה בעונה זו. רצפה 342 ניגשת לקיר W15 שהוא נראה המשך או עיבוי של קיר W5 אך היחסים ביניהם לא ברורים מספיק.

איור מס' 5: שטח C מבט למזרח.

איור מס' 6: רצפה 342.

מצפון לקיר W15 נחשפה מפולת (L.351) בדומה ללוקוס 341. מפולת 351 לא נחפרה אך ייתכן כי קיים שם חדר נוסף ושהמפולת יושבת או הורסת רצפה נוספת. אם אכן קיים מתחתיה חדר נוסף, ניתן לראות את פינתו הדרום-מזרחית שנוצרה על ידי קיר W15 וקיר W10. המפגש בין שני קירות אלו נמצא מעל קיר W5 ולכן נראה שחדר זה מאוחר לשאר החדרים שנחשפו. קירות W10 ו-W15 דומים באופיים, בנייתם פחות מושקעת ופחות מסיבית משאר הקירות שנמצאו. עדות נוספת לכך שקיר W10 מאוחר יותר נמצאת בכך שהוא בנוי על קיר נוסף, W13, המשמש כקיר המערבי של חדר C ועליו נרחיב בהמשך.

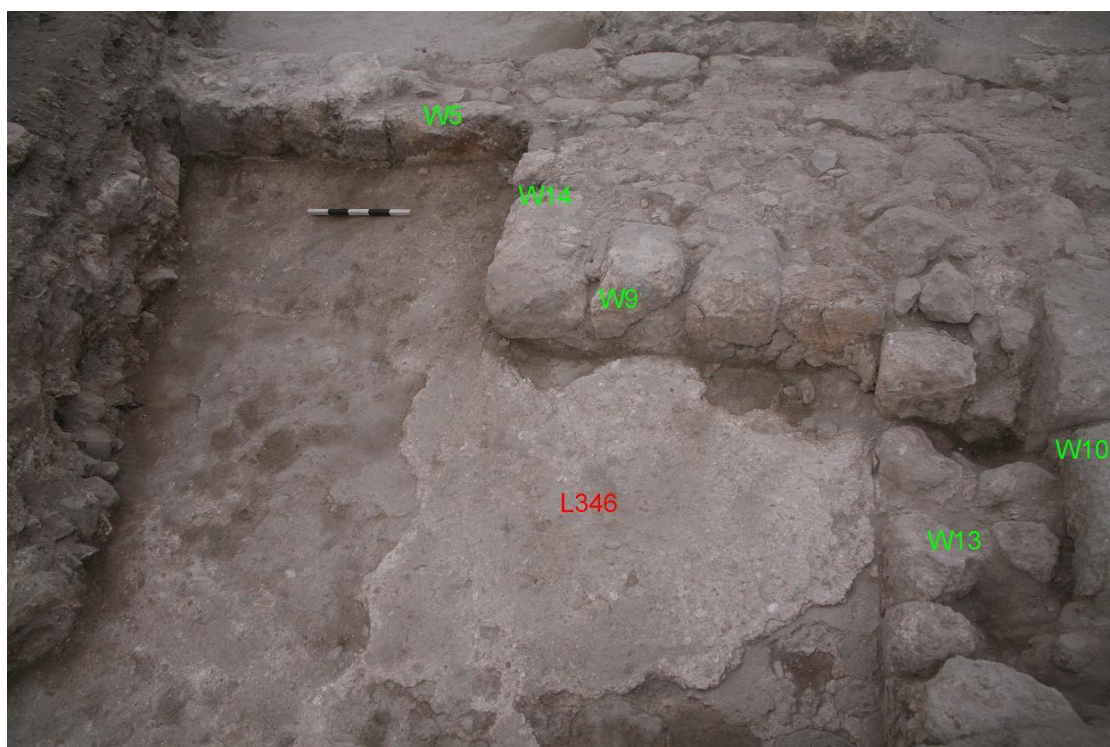
חדר C:

ארבעת הקירות התוחמים את החדר נחשפו, אחדים במולאם והשאר בחלקם. ממזרח נתחם החדר על ידי קיר W3 (להמשכו קראנו בעונה זו W7) המשותף לו, לחדר A בדרום ולחדר D בצפון. קיר זה למעשה מהווה את המחיצה בין חצר הח'אן לסדרת החדרים שנחשפה ממערב לו. ממערב החדר תחום על ידי קיר W13 אשר למרות חשיפתו החלקית אופיו וכיוונו ברורים. הקיר בנוי באותה צורת בנייה של קיר W5, שתי שורות של אבני שדה מהוקצאות ובניהם אבנים קטנות. ניתן להניח כי קיר W13 נפגש בכיוון דרום עם קיר W5 וכנראה מכיוון צפון עם קיר W11 אשר

הרכיב את הגבול הצפוני של החדר. קיר W11 בנוי בצורה רחבה יותר בצידו המזרחי, הנדבך העליון שלו בנוי באבנים גדולות יותר. בחלק המערבי בין הנדבך העליון של הקיר לנדבך התחתון שלו, נמצאו שתי אבני גזית מסותתות אשר מרכיבות קיר קדום יותר, W12, שעל חלקו הושתת צדו המערבי של W11. גבולו הדרומי של החדר הורכב מקיר W5 החוצה בין שני חדרים, C-I A.

בחדר נחשפה רצפה, 346, העשויה מטייח אפור וחלוקי נחל וצדפות, הרכב דומה לרצפות שתוארו עד כה. הרצפה נמצאה משופעת ונראה כי היא שקעה או שנבנתה מלכתחילה בשיפוע. הרצפה ניגשת לכל קירות החדר. בחלקו הדרום מערבי של החדר נחשפה שכבת טיח נוספת שהיוותה תיקון לרצפה (איור מס' 7). מעל הרצפה נחשפה שכבת אדמה, 336, שהכילה קרמיקה וממצאים רבים אחרים בתוכם זכוכית, ברזל, עצמות ועוד. שכבה זו נמצאה מכוסה במפולת אבנים ושברי טיח וחומרי בניה. בחלקו המזרחי של החדר נמצא, בין אבני המפולת, מצבור גדול של קליעים עטופים בבד יוטה/נרתיק עור (L.332, איור מס' 8). המפולת (לוקוסים 335, 336, 337 ו-344) נמצאה בכל הריבוע ובה נמצאו הרבה קרמיקה וממצאים נוספים. בין המפולת נמצאו הרבה חלקי רצפות, טיח ורעפים ממצא המעיד על קומה שנייה שעמדה מעל לחדר C. המפולת נמצאה בצורה מסודרת הנראת לעיתים כמשטח אבנים אחד על גבי השני, דבר זה יכול היה להיגרם בעקבות דחיפת הקירות על ידי כלי מכני ובכך גרם לקירות להתמוטט בצורה מסודרת יחסית.

בפינת החדר הדרום מערבית נחשף, ככל הנראה, בסיס אומנה המורכב מהקירות W9, שנבנה לכיוון מזרח-מערב וקיר W14 אשר המפגש ביניהם יוצר את הפינה של האומנה. האומנה בנויה מאבני שדה קטנות ומהוקצעות שנשתמרו בנדבך אחד או שניים. נראה שהאומנה נבנתה בשלב מאוחר לקיר הדרומי, W5, שכן אבניה ניגשים לשורת האבנים המהווה את הפן הצפוני של הקיר (איור מס' 7). ייתכן (עדיין טעון בדיקה) שהאומנה מאוחרת גם לקיר המערבי, W13. קיימת הסבירות שזהו שלב טכני בתהליך הבניה שבו נבנו הקירות התוחמים את החדר ולאחר מכן האומנה הפנימית אך גם ייתכן שהיא נוספה בשל שינוי כלשהוא שחל בצורת החדר.

איור מס' 7: רצפה 346.

איור מס' 8: מצבור כדורים.

חדר D:

תחילתו של חדר נוסף נחשפה מצפון לחדר C (איור מס' 9). חדר זה נתחם בדרומו על ידי קיר W11 אשר נמצא מטויח ואילו גבולו המזרחי הוא קיר W7, הקיר המפריד בין שורת החדרים וחצר הח'אן. החדר נמצא מרוצף ברצפת טיח, 349, אשר מפלסה נמוך מהרצפה 346 בחדר C (איור מס' 10). פנים החדר נמצא מלא באבני מפולת, 343. בתוך המפולת מעל הרצפה נמצאה אבן סף גדולה, יכול להיות כי מקומה של אבן זו היה באזור הקיר והיא שמשה לפתח החדר לכיוון צפון. החדר ממשיך מעבר לגבולות החפירה לכיוון צפון ורק קטע קטן מחלקו הדרומי נחשף בעונה הנוכחית.

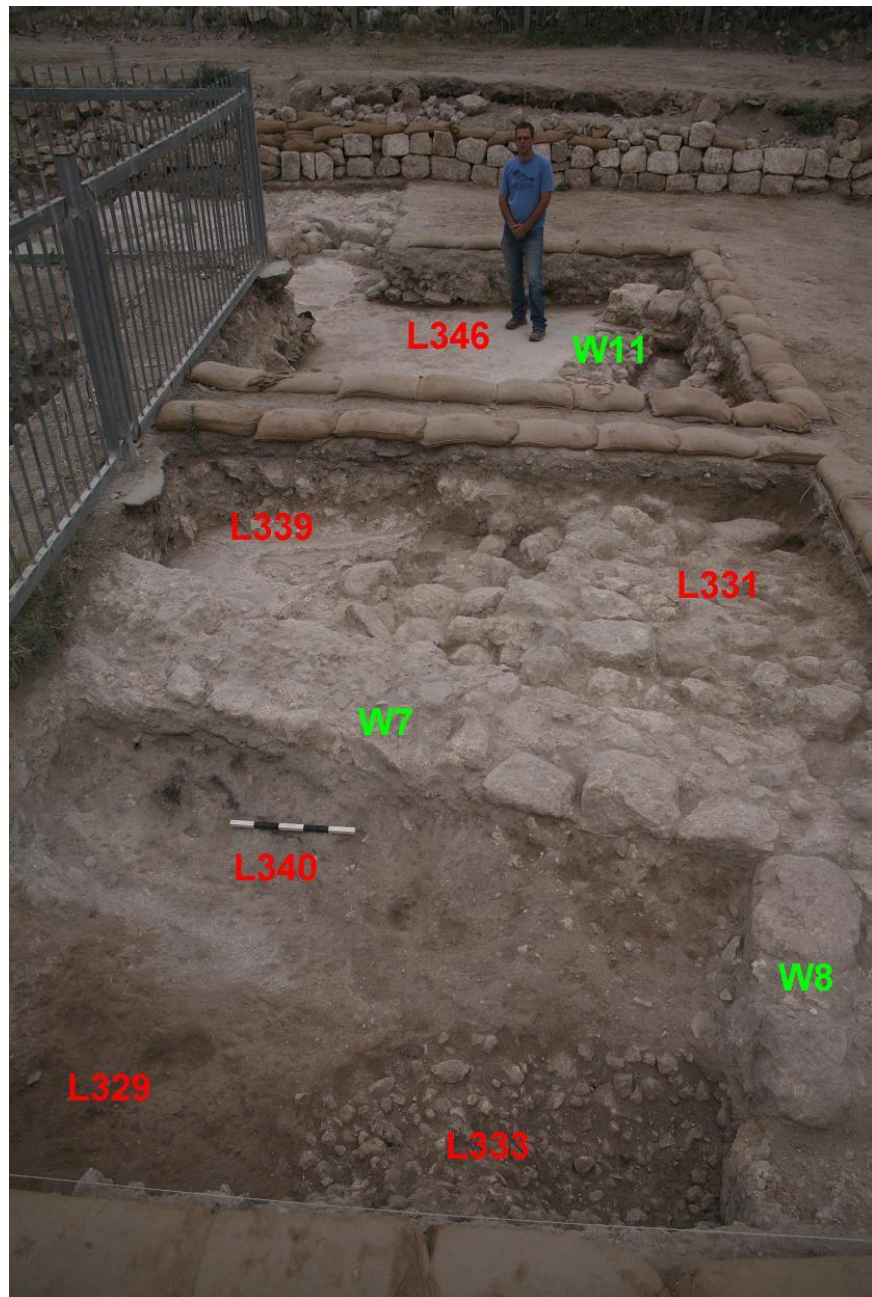
איור מס' 9: רצפות 346 ו-349.

איור מס' 10 : רצפה 349.

חצר הח'אן:

מצדו המזרחי של קיר W7 נחשפו שרידי טיח אפור מעורב בגיר לבן, ייתכן שרידיה של רצפה, 340 (איור מס' 11). מפלס הטיח נצמד לקיר W7 ואולי הוא מפלס החיים של הח'אן, גובה 47.40. במקום בו הרצפה נמצאה פגועה נחשפו חלוקי נחל, (לוקוס 333). החפירה בחלק זה עדיין לא נסתיימה לכן לא הובהר היחס בין הרצפה לחלוקים שמתחתיה. בנוסף לרצפה נחשף ממזרח לקיר W7 קיר נוסף המאונך לו, W8, אשר נחשף בחלקו. ייתכן וקיר זה הוא חלק ממבנה שנראה עומד בפינה הצפון מערבית של חצר הח'אן בתצ"א משנת 1936.

איור מס' 11: קטע מחצר הח'אן והחדרים הצמודים לה ממערב.

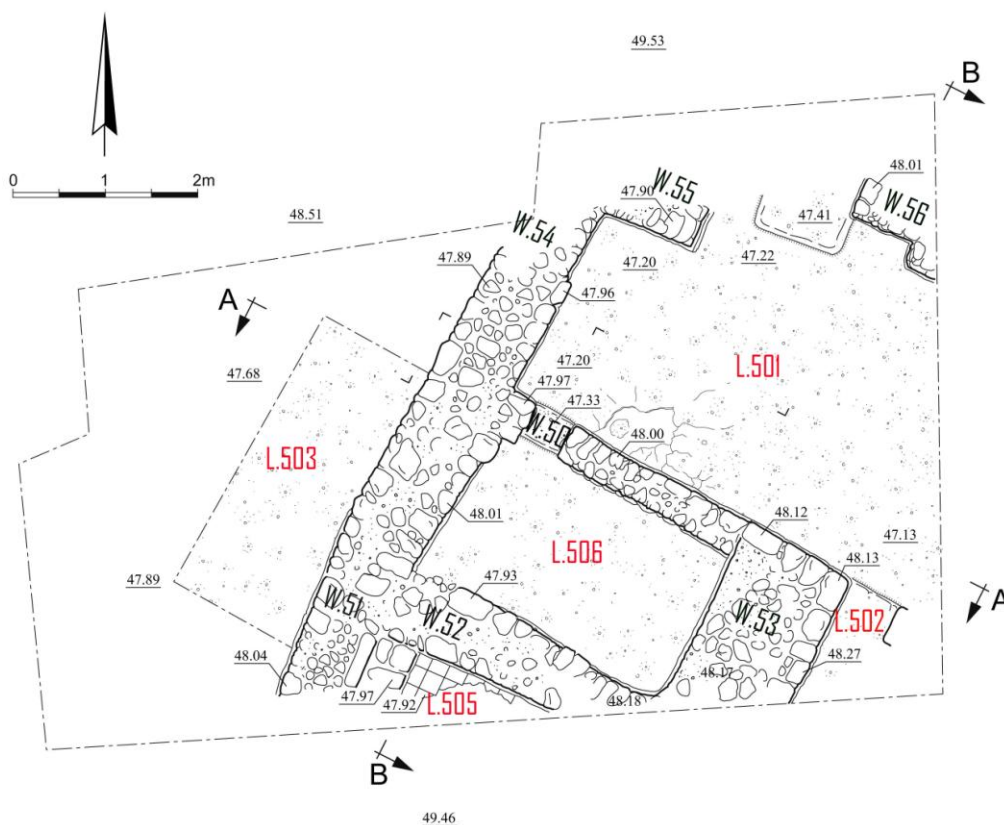
סיכום: רצפות המבנים נמצאו בשיפוע ונראה כי הן שוקעות. יכול להיות כי עובדה זו גרמה למספר תיקוני הרצפה והתשתיות אשר נראים בכל החדרים. בתוך החדרים נמצא ממצא רב, אולם בממצא זה לא נמצאו ממצאים יקרי ערך או ממצאים שימושיים. עדות זו מראה לדעתנו על נטישה יחסית מסודרת זמן קצר לפני הרס המבנים. קירות המבנים נהרסו על ידי דחיפה של כלי מכני ובכך נוצרה מפולת מסודרת של קיר על גבי קיר. בנוסף לכך נחשפה העונה הזו רצפת הח'אן המקורית שהורכבה מטיח אפור מעורב בגיר. ייתכן והרצפה הושתתה על מילוי מכוון שכלל חלוקי נחל, אך ממצא זה טעון בירור בשל אופיו המצומצם של השטח בחלק זה של החפירה.

שטח E

השטח נוהל על ידי גדעון סולימאני

שטח זה נפתח כשטח חדש מחוץ לגבולות הח'אן. השטח נבחר על סמך תוכניות ותצלומי אוויר של העיר מתקופת המנדט (איור מס' 2). בתכניות ובצילום האוויר במקום נראה מפגש צומת רחובות מרכזי אשר מורכב מרחוב צפון דרום שחוצה את העיר ממשיך אל מחוצה לה לכיוון השדות שהשתרעו מצפונה, ורחוב מזרח מערב שעובר מצפון ובצמוד לח'אן וממשיך למערב העיר.

נפתח שטח של כ-5X10, כשני ריבועי חפירה. פני השטח המודרנים אשר כללו מילוי אדמה, אבנים, פסולת מתכת, זכוכית ופלסטיק הוסרו על ידי כלי מכני עד להתפלסות על מפלס אדמה כהה ואבני בניה אשר ממנו החלה החפירה הידנית.

איור מס' 12: תכנית שטח E.

בחפירה נחשף מכלול בניה הכולל שני חדרים (תוכנית מס' 12). חדר צפוני, L.501, גודלו כ-3 X 4.5. תוכניתו לא רגולרית בחלקו הצפוני רוחבו 2.5 מ' ובצידו הדרומי 3.5 מ'. החדר כולל רצפה הבנויה מאדמה טיח ומלט. הרצפה ניגשה לקירות החדר, מצפון (W55 ו-W56) מדרום (W50 ו-W53), ממערב (W54). הקירות בנויים מאבנים בנויות וקטנות מעובדות ומסותתות. מילוי אבנים קטנות

ומלט שימש כחומר מליטה. הקירות מטויחים בשכבת טיח אחת שגונה אפור בהיר. בחלק הדרומי הקיר הסוגר לא נחשף והוא מחוץ לתחום החפירה. נראה שאולי הפתח היה בצד צפון ויתכן שחלק מקיר 56 הינו מדרגה תחתונה אשר הובילה לפתח הנמצא גבוה יותר. בקצה המזרחי של קיר 53 בנויה נישא מטייחת, L.502, רוחבה 0.60 מ', גובה 0.80 מ', אורכה שנחשף כ-1.5 מ'. במרכז קיר 53 בגובה 0.80 מ' מעל מפלס רצפה נמצאים שני נקבים בטיח שהם, ככל הנראה, מוצא של צינורות ניקוז הבנויים בתוך הקיר 53. רוחבו של קיר 53 יוצא דופן ביחס לאחרים ובנייתו שונה, חלקו העליון בנוי ממפלס אבנים קטנות במעין ריצוף. בתוך החדר מפולות אבנים בגודל בינוני וקטן, האבנים מסותתות בחלקם, שברי בלוקים, מפולות האבן היו מגובה השתמרות הקירות. נראה שמדובר בהרס מכוון ומתוכנן, הפלת הקירות והתקרה אל תוך המבנה וסתימתו באבני המפולות. בין המפולות ועל מפלס הרצפה נחשפו כמויות גדולות של פסולת מתכת, חלקי פלסטיק וחרסים. נמצאו קערות מתכת, מסרקי פלסטיק, מברשות שיניים, כלי חרס כגון קנקנים וקערות, סוליות נעלים וחלקי נעלים, כלי זכוכית רבים הכוללים כוסות צלחות, שברי חלונות ועוד. נראה שמדובר על הרס אל תוך חדר שניטש ואשר הושארו בו חפצים של בני הבית שיצאו משימוש, או שהחדר שימש כמזבלה מקומית בין שלב הנטישה לשלב ההרס.

פתח בפינה הצפונית מערבית של קיר 50 ברוחב של 0.40 מ', מוביל לחדר נוסף מדרום, L.506, תוכניתו מלבנית, גודלו 1.80 x 3.20 מ'. מפלס רצפתו של חדר זה נמוך מהחדר המזרחי ב-0.15 מ' והיא מורכבת מחומרים הדומים לרצפת החדר המזרחי. הרצפה ניגשת לקיר 52 מדרום, קיר 53 ממזרח, קיר 51 ממערב, וקיר 50 מצפון. בחדר זה עובי הקירות שונה מקיר לקיר והוא נע בין עובי 0.50 מ' של קיר 50 ועובי 1.5 מ' של קיר 53. עובי קיר 51 הוא כ-1 מ'. נראה שקיר 50 הוא תוספת מאוחרת או שלב טכני בתוך בניית המבנה שכן הוא שונה ברוחבו ובצורת חיבורו לקיר 53 מדרום, הפינה אינה משולבת והוא ניגש אל קיר 53. תוך החדר נחשפה מפולות אבנים גדולות ובנויות לצד גוש בטון גדול. גוש הבטון נראה כחלק של זזית קמרון שמוטט אל תוך החדר. גם כאן בדומה לחדר מצפון, נחשף ממצא פסולת מתכת רבה, זכוכית, פלסטיק ועצמות בעלי חיים קטנים.

מרחב נוסף נחשף מעט בחתך הדרומי, בפינת הקירות 52, 51. רצפת אריחי חרסינה צבעונית, האריחים בגודל 0.20 x 0.20 מ'. הקטע שנחשף גודלו 1.5 x 0.50 מ'. גובה הרצפה גבוה בכ-1 מ' מגובה רצפת חדר לוקוס 506 שצמוד מצפון. ההפרש ואופי הרצפה מצביע אולי על נישא בתוך קיר המשמשת לארון הנבנה בשליש התחתון של הקיר דבר המסביר את הפרשי הגבהים.

ממערב לקירות 51 ו-54 נחשפה רצפת עפר מהודקת, L.503. על הרצפה נחשפו שברי כלי חרס רבים וזכוכית. אופי הרצפה שונה מהחדרים ונראה שמדובר במפלס של רחוב או חצר. הקירות הפונים לרחוב מטויחים. גובה הרצפה גבוה בכ-0.50 מ' מגובה רצפות החדרים ואפשר להציע שמפלס הרחוב ירדו אל החדרים. בחלק הריבוע המערבי הצמוד לחתך המערבי, L.508, נמצאה מפולות שברי טיח גדולים ובניהם שברי כלי חרס (קיזאן). אולי התמוטטות של דופן מעקה אל תוך הרחוב.

סיכום: נראה כי נחשף חלק מהצומת אשר לשמה נפתח שטח E. ייתכן כי שלושת החדרים שנחשפו בנויים לאורך הדרך שחוצה את העיר מצפון לדרום. עוד ייתכן שמפלס הנמוך של החדרים ביחס

לדרך מעיד על הגבהתה בשלב מסוים כך שאנו צפויים למצוא שלבים מוקדמים יותר של הדרך במפלס נמוך יותר. לא ברור מה שימשו החדרים אם למסחר או למגורים והדבר עוד טעון בדיקה שכרוכה בהרחבת שטח החפירה לדרום ולמזרח. באשר לסעיף השני של הדרך שכיוונו מזרח-מערב, לא הצלחנו העונה לאתר תוואי כזה בשל אופיה המצומצם של החפירה.

פעילות חינוכית

השנה בשונה משנים הקודמות החפירה נמשכה לחודשיים שבמהלכם היה ניתן לארח יותר תלמידים ולכן התוכנית הורחבה לעוד שני בתי ספר מהעיר. לצד הגדלת מספר בתי הספר השנה התאפשרה חזרתם של התלמידים ליותר פעמים. נראה שחזרתו של תלמיד לשטח החפירה ליותר פעמים אפשרה לו להפנים יותר את נושא החפירה. תלמידים שחזרו לחפירה במהלך העונה הצליחו להפנים מה מטרת החפירה וכיצד מתנהלת החפירה. עם זאת נראה ששכבת הגיל של חטיבת הביניים, נערים שהגיעו מבית ספר נווה ירק, יכלו יותר להכיל את החפירה גם מבחינת ההפנמה של המושגים ודרך העבודה וגם מבחינת היכולות הפיזיות.

יתרון נוסף שהיה לחפירה השנה הוא הרחבת שטחי החפירה וריחוקם היחסי אחד מהשני. השטחים החדשים אפשרו חלוקה של התלמידים בין שטחים נפרדים, מעשה אשר הביא למספר מצומצם יותר של תלמידים באותו שטח ומכאן לפחות מתח בין התלמידים ויותר מרחב פעולה שלהם. הרחבת השטח הצריכה גם הגדלת מספר הארכיאולוגים-המדריכים בשטח. מטבע הדברים יותר אנשי צוות אפשר הקשבה נאותה יותר לצרכי הילדים ומענה מהיר יותר לשאלותיהם ותהיותיהם.

